

Αγορά εργασίας και ανεργία: Κριτική θεώρηση της νεοκλασικής θεωρίας

Μιχάλης Χλέτσος*

Περίληψη

Στόχος αυτού του άρθρου είναι να παρουσιάσει, να αναλύσει και να ασκήσει κριτική στις θέσεις που υποστηρίζει η νεοκλασική θεωρία για την αγορά εργασίας, την ανεργία και τις πολιτικές απασχόλησης. Κατά συνέπεια, στα πλαίσια αυτού του άρθρου αναλύονται τα αξιώματα τα οποία η νεοκλασική θεωρία χρησιμοποιεί για να αναπτύξει τις απόψεις της σχετικά με τα προαναφερόμενα θέματα. Η γνώση της νεοκλασικής θεώρησης για την ανεργία μας βοηθάει να κατανοήσουμε τη φύση των μέτρων που προτείνονται από τους διεθνείς οργανισμούς και την Ευρωπαϊκή Ένωση, τους στόχους των προαναφερόμενων μέτρων και την αποτελεσματικότητά τους ως προς τη μείωση του ποσοστού της ανεργίας.

Εισαγωγή**

Η διατήρηση του υψηλού ποσοστού ανεργίας, και ειδικότερα της μακροχρόνιας ανεργίας, στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, καθώς και η ολοένα αυξανόμενη απορρύθμιση της αγοράς εργασίας και η δημιουργία νέων μορφών απασχόλησης (νέες εργασια-

* Επιστημονικός Ερευνητής του Κ.Ε.Π.Ε.

** Θα ήθελα να ευχαριστήσω τον ανώνυμο κριτή του περιοδικού για τις εύστοχες παρατηρήσεις του οι οποίες συνέτειναν στην ουσιαστική βελτίωση του άρθρου. Οποιοσδήποτε παραλείψει ή λάθη βαρύνουν αποκλειστικά εμένα.

κές σχέσεις), χαρακτηρίζουν την αγορά εργασίας τη μεταφορντική περίοδο.

Οι εκρηκτικές διαστάσεις του φαινομένου της ανεργίας τα τελευταία χρόνια δεν οφείλονται μόνο στο μέγεθός της, αλλά κυρίως στα διαφορετικά χαρακτηριστικά που παρουσιάζει σε σχέση με προηγούμενες περιόδους και στην ανυπαρξία ελπιδοφόρων μηνυμάτων για το μέλλον.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση θεωρεί ότι για να σταθεροποιηθεί σήμερα η ανεργία, και όχι να μειωθεί, απαιτούνται ρυθμοί οικονομικής μεγέθυνσης της τάξεως του 3-3.5%, τη στιγμή που οι εφικτοί στόχοι για την οικονομική μεγέθυνση στα κράτη με τις ισχυρότερες οικονομίες στην Ευρωπαϊκή Ένωση είναι της τάξεως του 2-2.5%.

Η θέση η οποία αναπτύσσεται στο Λευκό Βιβλίο για την ανεργία, την απασχόληση, την ανταγωνιστικότητα και την ανάπτυξη, θεωρεί ότι το πρόβλημα της ανεργίας ήταν πρόβλημα λανθασμένων μακροοικονομικών πολιτικών διαχείρισης του παρελθόντος (Ρομπόλης Σ., 1994). Οι πολιτικές οι οποίες σήμερα προωθούνται σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης για την επίλυση του προβλήματος της ανεργίας εστιάζονται στη μείωση του κόστους εργασίας, το οποίο θεωρείται υψηλό σε σχέση με το αντίστοιχο κόστος άλλων χωρών, με αποτέλεσμα να λειτουργεί ανασταλτικά στην πραγματοποίηση των επενδύσεων και κατά συνέπεια στη μείωση της ανεργίας. Η μείωση του κόστους εργασίας μπορεί να πραγματοποιηθεί είτε μέσα από τη μείωση του μη μισθιακού κόστους (μείωση των ασφαλιστικών εισφορών), είτε μέσα από την επίτευξη ευελιξίας στην αγορά εργασίας (μείωση του αριθμού των εργαζομένων ή των ωρών απασχόλησης). Ταυτόχρονα, προωθείται και η πολιτική της επιμόρφωσης-επανακατάρτισης ως βασική συνιστώσα της πολιτικής καταπολέμησης της ανεργίας.

Οι πολιτικές προώθησης της απασχόλησης και καταπολέμησης της ανεργίας, που εφαρμόζονται από τις χώρες-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, για να αξιολογηθούν θα πρέπει να αναλυθούν σε σχέση τόσο με τους στόχους τους όσο και με τα πιθανά αίτια της ανεργίας. Οι πολιτικές απασχόλησης διαφοροποιούνται ανάλογα με την οικονομική θεωρητική προσέγγιση. Η κυρίαρχη θεωρητική προσέγγιση τόσο σε επίπεδο διεθνών οργανισμών όσο και σε επίπεδο κυβερνητικής πολιτικής σε αρκετές χώρες-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι νεοκλασικής έμπνευσης. Κατά συνέπεια, ενώ οι πολιτικές απασχόλησης παρουσιάζονται ως πανάκειες και "ιδεολογικά" ουδέτερες, εντούτοις ενσαρκώνουν μία συγκεκριμένη οικονομική και ιδεολογική αντίληψη για την αγορά εργασίας και την ανεργία.

Στόχος του άρθρου αυτού είναι να παρουσιάσει, να αναλύσει και να ασκήσει κριτική στη νεοκλασική θεώρηση για την αγορά εργασίας, την ανεργία και τις πολιτικές απασχόλησης, οι οποίες προωθούνται από τη νεοφιλελεύθερη αντίληψη. Η γνώση της νεοκλασικής αντίληψης για την ανεργία μας βοηθάει να κατανοήσουμε: α. Τη φύση των μέτρων που προτείνονται από τους διεθνείς οργανισμούς και την Ευρωπαϊκή Ένωση, β. τους στόχους των προαναφερόμενων μέτρων και γ. την αποτελεσματικότητά τους ως προς τους στόχους τους και τη μείωση του ποσοστού ανεργίας.

Από μεθοδολογικής πλευράς, στο πρώτο μέρος του άρθρου αναλύω τη νεοκλασική αντίληψη για την αγορά εργασίας, την ανεργία και τις προτεινόμενες πολιτικές απασχόλησης. Στο δεύτερο μέρος του άρθρου προσπαθώ να ασκήσω κριτική στη νεοκλασική αντίληψη και να θίξω ορισμένα θέματα που αφορούν την αγορά εργασίας και την ανεργία, τα οποία κατά την γνώμη μου είναι σημαντικά στην κατανόηση του εν λόγω προβλήματος.

I. Η νεοκλασική θεώρηση για την αγορά εργασίας και την ανεργία

I.1. Μεθοδολογικά στοιχεία της νεοκλασικής θεωρίας

Η νεοκλασική άποψη για την αγορά εργασίας στηρίζεται στην ανάλυση σε μικροεπίπεδο. Χρησιμοποιεί τα μεθοδολογικά εργαλεία της μικροοικονομικής θεωρίας για να αναλύσει την αγορά εργασίας, δηλαδή να εξηγήσει πώς καθορίζεται ο μισθός ισορροπίας και η ζητούμενη και προσφερόμενη ποσότητα εργασίας. Θεωρεί ότι η αγορά εργασίας λειτουργεί όπως οποιαδήποτε άλλη αγορά, στην οποία το ανταλλάξιμο αγαθό είναι η εργασία, η οποία θεωρείται ως ένας από τους τρεις ή τέσσερις παραγωγικούς συντελεστές¹ που αναφέρονται στην οικονομική θεωρία (νεοκλασική ή και κεϋνσιανή).

Η εξομοίωση της αγοράς εργασίας με την αγορά οποιουδήποτε άλλου αγαθού σημαίνει ότι:

α. Η ύπαρξη τέλει ανταγωνισμού στην αγορά εργασίας αποτελεί βασική υπόθεση της νεοκλασικής θεωρίας, η οποία υποστηρίζει ότι αυτή η μορφή αγοράς είναι η ιδανικότερη για το σύνολο των καταναλωτών.

β. Ο τρόπος εξαγωγής της συνολικής ζήτησης και προσφοράς εργασίας ταυτίζεται με τον τρόπο εξαγωγής της συνολικής ζήτη-

σης και προσφοράς οποιουδήποτε άλλου προϊόντος. Κατά συνέπεια η συνολική ζήτηση εργασίας προκύπτει από το οριζόντιο άθροισμα των ατομικών καμπύλων ζήτησης εργασίας που εκφράζουν τις προτιμήσεις των μεμονωμένων επιχειρηματιών να χρησιμοποιήσουν εργασία. Η συνολική προσφορά εργασίας προκύπτει κατά αντιστοιχία από την οριζόντια άθροιση των μεμονωμένων καμπύλων προσφοράς εργασίας, οι οποίες εκφράζουν τις προτιμήσεις των μεμονωμένων ατόμων να επιλέξουν ανάμεσα σε εργασία και ανάπαυση.

γ. Η τιμή της εργασίας καθορίζεται όπως και η τιμή οποιουδήποτε άλλου προϊόντος, δηλαδή μέσα από τη ζήτηση και την προσφορά.

δ. Η ισορροπία επιτυγχάνεται μέσα από την εξίσωση της ζήτησης με την προσφορά.

Ο τρόπος προσδιορισμού της συνολικής καμπύλης ζήτησης και προσφοράς εργασίας στηρίζεται στην υπόθεση ότι οι επιχειρήσεις και οι εν δυνάμει εργαζόμενοι δεν αποτελούν κοινωνικές ομάδες, αλλά οικονομικές κατηγορίες, οι οποίες διακρίνονται για τον οικονομικό τους ορθολογισμό και έχουν ως σκοπό να μεγιστοποιήσουν το ατομικό τους συμφέρον. Η νεοκλασική θεωρία στηριζόμενη στη θεωρία του Adam Smith "Περί άορατου χεριού" θεωρεί ότι η μεγιστοποίηση των ατομικών συμφερόντων οδηγεί στη μεγιστοποίηση του κοινού συμφέροντος, προάγοντας την ευημερία όλης της κοινωνίας.

1.2. Προσδιοριστικοί παράγοντες της ζήτησης και προσφοράς εργασίας σύμφωνα με τη νεοκλασική θεωρία.

1.2.1. Προσδιορισμός της καμπύλης ζήτησης για εργασία

Η καμπύλη ζήτησης εργασίας εκφράζει τις συγκεκριμένες προτιμήσεις των εργοδοτών - επιχειρήσεων σχετικά με τη χρησιμοποίηση περισσότερης ή λιγότερης εργασίας. Το κυρίαρχο σημείο της θεωρίας ζήτησης εργασίας, σύμφωνα με τη νεοκλασική θεωρία, είναι να βρεθεί ο προσδιοριστικός παράγοντας της ζήτησης εργασίας, ο οποίος δεν είναι άλλος από το μισθό. Η σχέση ανάμεσα στο μισθό και τη ζητούμενη ποσότητα εργασίας είναι αρνητική, πράγμα που σημαίνει ότι όσο υψηλότερος είναι ο μισθός, τόσο λιγότερη εργασία ζητούν να απασχολήσουν οι επιχειρήσεις.

Ο μισθός ως προσδιοριστικός παράγοντας της ζήτησης εργασίας προκύπτει από τη διαδικασία μεγιστοποίησης των κερδών

του επιχειρηματία². Ειδικότερα, ο επιχειρηματίας θέλει να προσδιορίσει πόση ποσότητα εργασίας θα απασχολήσει, ώστε το παραγόμενο προϊόν να μεγιστοποιήσει τα κέρδη του. Εάν ο επιχειρηματίας προσλάβει έναν επιπλέον εργαζόμενο, τότε θα παραχθεί από αυτόν ένα επιπλέον προϊόν, αλλά και θα υπάρξει και ένα επιπλέον κόστος από τη χρησιμοποίησή του. Ο επιχειρηματίας θα προσλάβει έναν επιπλέον εργαζόμενο εάν η χρηματική αξία του παραγόμενου προϊόντος (η οποία ισούται με την τιμή του προϊόντος επί το επιπλέον προϊόν - οριακό προϊόν), ισούται με το χρηματικό κόστος (το οποίο ισούται με το μισθό) από την χρησιμοποίηση ενός επιπλέον εργαζόμενου. Κατά συνέπεια, ο επιχειρηματίας θα συνεχίσει να προσλαμβάνει εργαζόμενους μέχρι το σημείο όπου η αξία του οριακού προϊόντος της εργασίας να ισούται με το οριακό κόστος ($PXMP_L = W$, όπου $P =$ η τιμή ανά μονάδα του προϊόντος, $MP_L =$ το επιπλέον παραγόμενο προϊόν (οριακό προϊόν), και $W =$ το οριακό κόστος, δηλαδή ο μισθός). Εάν υποθέσουμε ότι ο μισθός μειώνεται, τότε το οριακό κόστος είναι μικρότερο από την αξία του οριακού προϊόντος και ο επιχειρηματίας προσλαμβάνει την τελευταία μονάδα εργασίας. Δηλαδή όσο ο μισθός (το οριακό κόστος) μειώνεται, τόσο η ζητούμενη ποσότητα εργασίας αυξάνεται.

Η συνολική καμπύλη ζήτησης εργασίας προκύπτει από την οριζόντια άθροιση των ατομικών καμπύλων ζήτησης εργασίας, δηλαδή σε κάθε επίπεδο μισθού προστίθενται όλες οι ζητούμενες ποσότητες εργασίας, και με αυτόν τον τρόπο προκύπτει η συνολική καμπύλη ζήτησης εργασίας.

Σύμφωνα με τη θεωρία παραγωγής, διακρίνουμε δύο χρονικά διαστήματα: Το βραχυχρόνιο χρονικό διάστημα όπου μόνο ο παραγωγικός συντελεστής εργασίας μπορεί να μεταβληθεί και το μακροχρόνιο διάστημα όπου όλοι οι παραγωγικοί συντελεστές μεταβάλλονται. Στη δεύτερη περίπτωση, εάν ο μισθός αυξηθεί τότε η ζητούμενη ποσότητα εργασίας θα μειωθεί όχι μόνο επειδή συνδυάζεται αρνητικά με το μισθό, αλλά επειδή σύμφωνα με τη νεοκλασική θεωρία υπάρχει πλήρης υποκατάσταση ανάμεσα στον παραγωγικό συντελεστή εργασία και στο συντελεστή κεφάλαιο. Άρα, όσο ο μισθός της εργασίας αυξάνεται, θα υπάρχει υποκατάσταση ανάμεσα στην εργασία και το κεφάλαιο. Ειδικότερα, η υποκατάσταση της εργασίας από το κεφάλαιο θα συνεχίσει μέχρι το σημείο όπου η αξία του οριακού προϊόντος της εργασίας προς την τιμή του συντελεστή εργασία ισούται με την αξία του οριακού προϊόντος του κεφαλαίου προς την τιμή του κεφαλαίου³.

Η νεοκλασική θεωρία, χρησιμοποιώντας τη μικροοικονομική ανάλυση, εστιάζει την ανάλυσή της στην τιμή της εργασίας ως τον κυριότερο προσδιοριστικό παράγοντα, αγνοώντας άλλους εξίσου σημαντικούς παράγοντες, όπως η συσσώρευση του κεφαλαίου, η οικονομική συγκυρία, η τεχνολογική εξέλιξη κ.α. Αυτό έχει ως συνέπεια να εξαρτάται η ισορροπία της αγοράς εργασίας (εάν υπάρχει ανεργία ή πλεονάζον εργατικό δυναμικό) από την ευκαμψία της τιμής της εργασίας.

1.2.2. Η προσφορά εργασίας σύμφωνα με τη νεοκλασική θεωρία

Η νεοκλασική θεωρία αναλύει τους λόγους για τους οποίους ένα άτομο επιθυμεί να προσφέρει περισσότερη ή λιγότερη εργασία ανάλογα με το εάν είναι άνδρας ή γυναίκα⁴. Σύμφωνα με τη νεοκλασική θεωρία, η οποία δανείζεται για την ανάλυσή της τα μεθοδολογικά εργαλεία της θεωρίας του καταναλωτή (Becker G.S., 1965), το άτομο (ο άνδρας) θα πρέπει να μεγιστοποιήσει το συμφέρον του, το οποίο εξαρτάται από την άριστη κατανομή του χρόνου των 24 ωρών σε εργασία και ανάπαυση. Η εργασία του αποφέρει εισόδημα με το οποίο μπορεί να αγοράσει αγαθά και υπηρεσίες για να συντηρηθεί, ενώ του μειώνει την ευχαρίστηση την οποία λαμβάνει από την ανάπαυση. Επειδή όμως είναι αναγκασμένος να εργάζεται για να αποκτήσει αγαθά και υπηρεσίες, θα πρέπει να αποφασίσει πόσο χρόνο θα διαθέσει σε εργασία και πόσο χρόνο θα διαθέσει σε ανάπαυση, γνωρίζοντας ότι ο χρόνος είναι 24 ώρες και ότι το εισόδημά του είναι ίσο με το μισθό επί όσες ώρες εργαστεί, ώστε να μεγιστοποιήσει τη χρησιμότητά του. Με αυτόν τον τρόπο, προσδιορίζεται ο αριθμός των ωρών εργασίας που το άτομο δέχεται να προσφέρει.

Σύμφωνα με τη νεοκλασική αντίληψη το άτομο είναι “ελεύθερο” να επιλέξει πόσες ώρες επιθυμεί να εργαστεί, πράγμα το οποίο δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα. Το άτομο, μέχρι πρότινος, δε μπορούσε να επιλέξει πόσες ώρες επιθυμεί να εργαστεί. Ακόμη και σήμερα, όπου το ποσοστό των μερικά απασχολούμενων έχει αυξηθεί σημαντικά, δε μπορούμε να ισχυριστούμε ότι αποτελεί “ελεύθερη” επιλογή των ατόμων να εργαστούν με καθεστώς μερικής απασχόλησης, καθώς και σε αυτή την περίπτωση τα άτομα δεν επιλέγουν πόσες ώρες επιθυμούν να εργαστούν αλλά εάν δέχονται ή όχι να εργαστούν κάτω από το συγκεκριμένο ωράριο μερικής απασχόλησης ή όχι.

Σε ότι αφορά τις επιλογές της γυναίκας σε σχέση με την κατανομή του χρόνου της, η νεοκλασική θεωρία υποστηρίζει ότι αυ-

τή πρέπει να επιλέξει ανάμεσα σε εμπορευματική και σε μη εμπορευματική εργασία. Η γυναίκα θα εργαστεί έξω από το σπίτι, σύμφωνα με τη νεοφιλελεύθερη αντίληψη, μόνο εάν η αξία των χρημάτων τα οποία η γυναίκα αποκτά από την εμπορευματική της εργασία είναι μεγαλύτερη από την αξία των αγαθών και υπηρεσιών οι οποίες δεν πραγματοποιούνται από τη γυναίκα στα πλαίσια της μη εμπορευματικής εργασίας (οικιακής εργασίας) εξαιτίας της δραστηριότητας της γυναίκας έξω από το σπίτι.

Κατά συνέπεια, η νεοκλασική θεωρία προσδίδει στο άτομο συγκεκριμένο κοινωνικό ρόλο ανάλογα με το φύλο του. Θεωρεί ότι ο άνδρας έχει να αποφασίσει ανάμεσα σε εμπορευματική εργασία και ανάπαυση, ενώ η γυναίκα ανάμεσα σε εμπορευματική και μη εμπορευματική εργασία. Τόσο για τον άνδρα όσο και για τη γυναίκα, ο προσδιοριστικός παράγοντας είναι ο μισθός. Όσο μεγαλύτερος είναι ο μισθός τόσο περισσότερο το άτομο θέλει να προσφέρει εργασία μέχρι ενός ορισμένου σημείου⁵. Όσο μεγαλύτερος είναι ο μισθός τόσο η γυναίκα θέλει να εργαστεί έξω από το σπίτι, επειδή ο υψηλός μισθός καλύπτει το κόστος από την απώλεια των μη παραγόμενων αγαθών και υπηρεσιών. Η νεοκλασική θεωρία αναδεικνύοντας το μισθό ως τον προσδιοριστικότερο παράγοντα της προσφοράς εργασίας ανδρών και γυναικών, αγνοεί άλλους παράγοντες τόσο σε μικροεπίπεδο, όπως η επιθυμία του ατόμου προς δημιουργία, οι οικονομικές ανάγκες, τα ήθη και τα έθιμα της κοινωνίας, όσο και σε μακροεπίπεδο, όπως οι παράγοντες οι οποίοι επηρεάζουν τη σύνθεση του εργατικού δυναμικού, την αύξηση του ενεργού πληθυσμού κ.α.

Αθροίζοντας τις ατομικές καμπύλες προσφοράς εργασίας για άνδρες και γυναίκες, λαμβάνουμε τη συνολική καμπύλη προσφοράς εργασίας.

Ο προσδιορισμός της ισορροπίας στην αγορά εργασίας εξαρτάται τόσο από τη ζήτηση όσο και από την προσφορά εργασίας.

1.2.3. Ανάλυση της αγοράς εργασίας σύμφωνα με τη νεοκλασική θεωρία

Η βασική επιδίωξη της νεοκλασικής θεωρίας είναι να δείξει με ποιο τρόπο επιτυγχάνεται η τιμή και η ποσότητα ισορροπίας στην αγορά και με ποιο τρόπο επιτυγχάνεται η ισορροπία. Η τιμή ισορροπίας στην αγορά εργασίας (δηλαδή ο μισθός ισορροπίας) επιτυγχάνεται από την εξίσωση της ζήτησης με την προσφορά εργασίας. Η ισορροπία στην αγορά εργασίας σημαίνει ότι σε αυτό το επίπεδο μισθού δεν υπάρχει ούτε πλεονάζον εργατικό δυ-

ναμικό (ανεργία) ούτε και έλλειψη εργατικού δυναμικού. Αυτό που κυρίως ενδιαφέρει τη νεοκλασική θεωρία δεν είναι η ισορροπία αυτή καθαυτή, αλλά η ευστάθεια⁶ που υπάρχει στην αγορά εργασίας. Κατά συνέπεια, το σημαντικότερο για τη νεοκλασική θεωρία είναι η ύπαρξη του μηχανισμού εκείνου (στην περίπτωση μας είναι ο μηχανισμός των τιμών, δηλαδή οι μισθοί) που θα επαναφέρει την αγορά σε κατάσταση ισορροπίας.

Σύμφωνα με τη νεοκλασική θεωρία, η ανεργία είναι εκούσια⁷. Ο όρος εκούσια ανεργία σημαίνει, κατά τη νεοφιλελεύθερη αντίληψη ότι το άτομο δε δέχεται να εργαστεί στο μισθό που του προσφέρουν, είτε γιατί ο μισθός δε μπορεί να μειωθεί λόγω εθνικών συλλογικών συμβάσεων είτε γιατί ελπίζει να βρει μία καλύτερη εργασία (Job search) και προτιμάει να μείνει άνεργος. Τόσο η πρώτη όσο και η δεύτερη περίπτωση εκφράζουν την αδυναμία της αγοράς εργασίας να λειτουργήσει σε καθεστώς τέλειου ανταγωνισμού είτε επειδή υπάρχουν μονοπωλιακές τάσεις στην αγορά εργασίας είτε γιατί οι εργαζόμενοι έχουν ελλιπή πληροφόρηση σε σχέση με τις προσφερόμενες – κενές θέσεις εργασίας. Κατά συνέπεια, η έλλειψη ευελιξίας των μισθών προς τα κάτω και η έλλειψη πλήρους πληροφόρησης οδηγούν την αγορά εργασίας σε ασταθή ισορροπία, δηλαδή σε μόνιμη ανεργία. Η λύση η οποία προωθείται από τη νεοκλασική θεωρία, είναι η δημιουργία των προϋποθέσεων για την ύπαρξη του τέλειου ανταγωνισμού, που θα επιτρέψει στο μηχανισμό των τιμών - μισθών να επαναφέρει την αγορά σε κατάσταση ισορροπίας και να εξαλείψει την ανεργία.

1.3. Σύγχρονη νεοκλασική προσέγγιση της αγοράς εργασίας και της ανεργίας

Η παραδοσιακή νεοκλασική θεωρία για την ανεργία, η οποία θεωρούσε ότι η ανεργία ήταν εκούσια δε μπορούσε να ερμηνεύσει την παρατεταμένη ανεργία που παρατηρήθηκε τη δεκαετία του '70 και ειδικότερα τη δεκαετία του '80. Το κύριο ερώτημα το οποίο απασχόλησε τη νεοκλασική θεωρία, αφορούσε την αδυναμία της αγοράς να λειτουργήσει με τέτοιο τρόπο ώστε να μπορέσει η ζήτηση να εξισωθεί με την προσφορά εργασίας. Κατά συνέπεια, αυτό που ενδιέφερε τη νεοφιλελεύθερη αντίληψη ήταν να ερμηνεύσει την ακαμψία των μισθών προς τα κάτω, την ελλιπή πληροφόρηση και γενικότερα την ανυπαρξία του μοντέλου του τέλειου ανταγωνισμού στην αγορά εργασίας.

1.3.1. Η θεωρία των άτυπων συμβάσεων (*implicit contracts*)

Η θεωρία αυτή αναπτύχθηκε κυρίως από τον Azariadis (1975), αλλά και από τους Baily (1974) και Gordon (1974). Η θεωρία αυτή επιχειρεί να ερμηνεύσει την ακαμψία των χρηματικών μισθών και κατ' επέκταση τη διατήρηση της ανεργίας, επικεντρώνοντας την ανάλυσή της στον τρόπο καθορισμού των μισθών και της απασχόλησης. Η θεωρία των άτυπων συμβάσεων απορρίπτει την παραδοσιακή νεοκλασική αντίληψη σύμφωνα με την οποία οι μισθοί και η απασχόληση καθορίζονται στην αγορά εργασίας από τη ζήτηση και την προσφορά εργασίας. Το καινούργιο στοιχείο που η εν λόγω θεωρία εισάγει στην ανάλυσή της, είναι ότι οι μισθοί και η απασχόληση καθορίζονται σε μικροεπίπεδο μετά από συμφωνία της επιχείρησης με τους εργαζόμενους, που επιτυγχάνεται σε περιβάλλον το οποίο χαρακτηρίζεται από την αβεβαιότητα.

Ειδικότερα, τόσο οι επιχειρήσεις όσο και οι εργαζόμενοι καλούνται να συμφωνήσουν σήμερα για κάτι το οποίο θα πραγματοποιηθεί στο μέλλον χωρίς να γνωρίζουν την πραγματική κατάσταση στο μέλλον. Κατά συνέπεια, οι εργαζόμενοι για να ελαχιστοποιήσουν τις απώλειες που μπορεί να υποστούν εξαιτίας της αβεβαιότητας του μέλλοντος ζητούν από την επιχείρηση να τους "εξασφαλίσει". Δηλαδή δέχονται να εργαστούν με χαμηλότερο μισθό από αυτόν που θα έπρεπε να ζητήσουν και η επιχείρηση τους υπόσχεται την ακαμψία των μισθών σε περιόδους οικονομικής κρίσης. Κατά συνέπεια, σε περίπτωση οικονομικής κρίσης ο μισθός είναι υψηλότερος από την οριακή παραγωγικότητα της εργασίας, με αποτέλεσμα να αυξηθεί η ανεργία⁸. Σύμφωνα με τη θεωρία των άτυπων συμβάσεων, αυτό το είδος ανεργίας θεωρείται εκούσια, καθόσον οι ίδιοι οι εργαζόμενοι συμφωνούν στην ακαμψία των μισθών σε περίοδο οικονομικής κρίσης.

Η θεωρία των άτυπων συμβάσεων αποτελεί μία εκσυγχρονισμένη αντίληψη της νεοκλασικής θεωρίας για την αγορά εργασίας. Το διαφοροποιούν στοιχείο της είναι ότι δε δέχεται πως οι μισθοί και η απασχόληση καθορίζονται στην αγορά, αλλά σε επίπεδο επιχείρησης και ότι εισάγει το στοιχείο της αβεβαιότητας στη νεοκλασική μεθοδολογία. Το συμπέρασμα στο οποίο όμως καταλήγει είναι το ίδιο με αυτό της παραδοσιακής νεοκλασικής αντίληψης. Δηλαδή ότι οι εργαζόμενοι είναι υπεύθυνοι για την ανεργία επειδή επιδιώκουν να εξασφαλιστούν οικονομικά σε περίοδο οικονομικής κρίσης⁹.

1.3.2. Η θεωρία των "efficient wages"

Ο Yellen (1984) με ένα άρθρο του στο *American Economic Review* έθεσε τις βάσεις για την ανάπτυξη των μοντέλων "efficient wages". Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή¹⁰, για τον καθορισμό του μισθού δε λαμβάνεται υπόψη μόνο η προσφερόμενη ποσότητα εργασίας αλλά και η ποιότητά της, όπως αυτή προσδιορίζεται από την ένταση της εργασίας, την παραγωγικότητα της εργασίας κ.λπ. Κατά συνέπεια διακρίνουμε δύο είδη μισθών. Το μέσο μισθό, ο οποίος καθορίζεται στην αγορά από τη ζήτηση και την προσφορά και το μισθό (efficient wage), που διαμορφώνεται στα πλαίσια της επιχείρησης, στη βάση της ποιότητας της εργασίας. Κατά κανόνα ο μισθός αυτός (efficient wage) είναι υψηλότερος από το μέσο μισθό της αγοράς, για να αποτρέψει τον εργαζόμενο, πάνω στον οποίο η επιχείρηση συνήθως έχει επενδύσει, να αναζητήσει αλλού εργασία με αποτέλεσμα το κόστος για την επιχείρηση να είναι μεγάλο. Άρα, όταν η επιχείρηση, για να κρατήσει ορισμένους εργαζόμενους σε αυτήν, προσφέρει μεγαλύτερους μισθούς από τον "μισθό ισορροπίας" στην αγορά, τότε είναι υποχρεωμένη να προσλάβει λιγότερους εργαζόμενους από όσους θα προσλάμβανε, με αποτέλεσμα να συμβάλλει στη διατήρηση της ανεργίας.

Η θεωρία των "efficient wages" απορρίπτει μία βασική υπόθεση της παραδοσιακής νεοκλασικής αντίληψης σχετικά με την ομοιογένεια του παραγωγικού συντελεστή εργασίας. Ο καθορισμός του μισθού στη βάση της ποιότητας της εργασίας ακυρώνει την υπόθεση περί ομοιογενούς εργασίας, ενώ παράλληλα εισάγει στην ανάλυση τον τρόπο διαχείρισης της εργασίας από την ίδια την επιχείρηση (εσωτερική οργάνωση) και όχι από την αγορά.

1.3.3. Η θεωρία των "διαπραγματεύσεων"

Η θεωρία των διαπραγματεύσεων¹¹ αποτελεί μία προσπάθεια της νεοκλασικής θεωρίας να αιτιολογήσει γιατί η αγορά εργασίας δεν είναι ανταγωνιστική και να κατανοήσει την ανάπτυξη των συνδικάτων και των συλλογικών διαπραγματεύσεων στις αναπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες. Σύμφωνα με τη νεοκλασική θεωρία, η ανάλυση της συμπεριφοράς των συνδικαλιστικών ενώσεων εργοδοτών και εργαζομένων στηρίζεται στη μικροοικονομική ανάλυση. Συγκεκριμένα, η εν λόγω θεωρία υποστηρίζει ότι οι συνδικαλιστικές ενώσεις έχουν ως στόχο να μεγιστοποιήσουν μία συνάρτηση χρησιμότητας, η οποία περιλαμβάνει τις προτιμήσεις των μελών τους. Η διαπραγμάτευση ανάμεσα στις συνδικαλιστικές οργανώ-

σεις μπορεί να αφορά μόνο τον καθορισμό των μισθών ή να αφορά τον καθορισμό των μισθών και της απασχόλησης. Το αποτέλεσμα των διαπραγματεύσεων είναι η αύξηση του ποσοστού της ανεργίας εξαιτίας της ακαμψίας, η οποία υπάρχει στην αγορά εργασίας αναφορικά με τους μισθούς και την απασχόληση, καθόσον οι συνδικαλιστικές ενώσεις προστατεύουν τα μέλη τους (insiders) σε σχέση με τα άτομα που βρίσκονται από έξω (outsiders).

Θα πρέπει να επισημανθεί ότι η θεωρία των διαπραγματεύσεων, όπως η νεοκλασική θεωρία έχει αναπτύξει, δε λαμβάνει υπόψη της ούτε τις κοινωνικές τάξεις, ούτε τις κοινωνικές και πολιτικές διαμάχες ανάμεσα στις διάφορες κοινωνικές ομάδες. Θεωρεί ότι τα άτομα είναι μόνο οικονομικά όντα και ως τέτοια ενδιαφέρονται να μεγιστοποιήσουν τη χρησιμότητά τους.

1.3.4. Η θεωρία των "ατελειών" της αγοράς εργασίας

Η παραδοσιακή νεοκλασική θεωρία υποστήριζε ότι η αγορά εργασίας ήταν ενιαία. Κατά συνέπεια προσπαθούσε να ερμηνεύσει τα αίτια της ανεργίας σε σχέση με την υπόθεση περί ενιαίας αγοράς εργασίας. Η ανάπτυξη των θεσμικών παραγόντων στην αγορά εργασίας οδήγησε τη νεοκλασική αντίληψη να απορρίψει την υπόθεση περί ενιαίας αγοράς εργασίας και να συνδέσει το πρόβλημα της ανεργίας με τη δυαδικότητα στην αγορά εργασίας¹². Για τη σύγχρονη νεοκλασική θεωρία η ύπαρξη της δυαδικότητας στην αγορά εργασίας είναι η αιτία της ανεργίας. Η μειωμένη κινητικότητα μεταξύ του πρώτου τομέα της οικονομίας (πρωτεύουσα αγορά εργασίας) και του δεύτερου τομέα της οικονομίας¹³ (δευτερεύουσα αγορά εργασίας), είναι η αιτία της ανεργίας των ατόμων του πρώτου τομέα, οι οποίοι δε δέχονται να απασχοληθούν σε εργασίες του δεύτερου τομέα.

Μία άλλη εναλλακτική θεώρηση της δυαδικότητας είναι η θεωρία των "insiders-outsiders" (Lindbeck A., Snower J., 1989). Σύμφωνα με την θεωρία αυτή, οι μισθοί και η απασχόληση καθορίζονται από τους εργαζόμενους και τις συνδικαλιστικές τους ενώσεις (insiders) και όχι από αυτούς οι οποίοι είναι άνεργοι και δεν ανήκουν κατά συνέπεια στις συνδικαλιστικές τους οργανώσεις (outsiders). Έχοντας δε ως υπόθεση, η νεοκλασική θεωρία, ότι τα άτομα στοχεύουν στη μεγιστοποίηση του συμφέροντός τους, το αποτέλεσμα είναι ότι οι πράξεις των insiders, οι οποίες στοχεύουν στη μεγιστοποίηση του συμφέροντός τους (επίτευξη μεγαλύτερων μισθών, διατήρηση της απασχόλησής τους, επέκταση των προνο-

μίων τους), στρέφονται εναντίον των outsiders (οι οποίοι έχουν δυσκολία να βρουν εργασία).

Η σύγχρονη νεοκλασική θεωρία παρ' όλο που εισάγει στη μεθοδολογική της βάση τον όρο δυαδικότητα, εντούτοις θεωρεί τη δυαδικότητα ως έκφραση της μη σωστής λειτουργίας της αγοράς, η οποία οφείλεται όχι στην ίδια την ανάπτυξη του παραγωγικού συστήματος αλλά στην ανάπτυξη συγκεκριμένων θεσμών και των προσωπικών χαρακτηριστικών εργαζομένων και επιχειρήσεων. Κατά συνέπεια η δυαδικότητα προσδιορίζεται από εξωγενείς ως προς το σύστημα παράγοντες, οι οποίοι μπορεί, μέσα από την ανάλογη πολιτική, να μεταβληθούν και να οδηγήσουν σε εξασθένηση του φαινομένου της δυαδικότητας, άρα στην επίτευξη μεγαλύτερου ανταγωνισμού στην αγορά εργασίας.

1.4. Πολιτικές απασχόλησης σύμφωνα με την νεοκλασική θεωρία

Οι πολιτικές απασχόλησης οι οποίες εφαρμόζονται ή προτείνονται προς εφαρμογή δεν είναι πανάκειες, αλλά εμπεριέχουν μία συγκεκριμένη οικονομική, πολιτική και κοινωνική αντίληψη σχετικά τόσο με τα αίτια της ανεργίας όσο και με τους επιδιωκόμενους στόχους. Κατά συνέπεια, η αξιολόγηση της πολιτικής απασχόλησης θα πρέπει να γίνεται σε σχέση με τις μεθοδολογικές της υποθέσεις όσο και με τους επιδιωκόμενους στόχους. Η επίτευξη των στόχων (δηλαδή η μείωση της ανεργίας και η προώθηση της απασχόλησης) είναι συνάρτηση της ρεαλιστικότητας των αιτιών της ανεργίας. Κατά συνέπεια, οι στόχοι των νεοκλασικών πολιτικών απασχόλησης θα πρέπει να αναλυθούν σε σχέση με τα αίτια της ανεργίας σύμφωνα με αυτή τη θεωρία.

Σύμφωνα με την προηγούμενη ανάλυση, το αίτιο της ανεργίας κατά τη νεοκλασική θεωρία εντοπίζεται στην ύπαρξη ατελειών ως προς τον τέλει ανταγωνισμό στην αγορά εργασίας. Ο ατελής ανταγωνισμός εντοπίζεται είτε στην ακαμψία των χρηματικών μισθών και των προσφερόμενων ωρών εργασίας προς τα κάτω, είτε στην ελλιπή πληροφόρηση και κινητικότητα της εργασίας. Σε ότι αφορά τη μειωμένη κινητικότητα της εργασίας, τα αίτια οφείλονται κυρίως στα προσωπικά χαρακτηριστικά των ατόμων που προσφέρουν εργασία.

Οι πολιτικές απασχόλησης, οι οποίες προτείνονται από τη νεοκλασική θεωρία στοχεύουν άμεσα στην εξάλειψη των φαινομένων που οδηγούν στον ατελή ανταγωνισμό, ώστε να μπορέσει να λει-

τουργήσει η αγορά. Εφόσον δε η αγορά καταστεί πλήρως ανταγωνιστική, τότε η ανεργία θα μετατραπεί από μακροχρόνιο δομικό πρόβλημα σε βραχυχρόνιο φαινόμενο. Κατά συνέπεια, η επέμβαση του κράτους στην αγορά εργασίας, κατά τη νεοκλασική αντίληψη, δεν έχει ως άμεσο στόχο τη μείωση της ανεργίας, αλλά την επίτευξη του τέλει ανταγωνισμού. Είναι δε η πολιτική αυτή ανάλογη με τη νεοκλασική αντίληψη περί της επέμβασης του κράτους στην οικονομία¹⁴.

Οι πολιτικές απασχόλησης, οι οποίες προωθούνται σήμερα από τη νεοκλασική θεωρία, διακρίνονται από την παρέμβαση του κράτους σε νομοθετικό επίπεδο, σε επίπεδο διάχυσης της πληροφορίας και στο επίπεδο εκπαίδευσης-κατάρτισης. Η παρέμβαση του κράτους στην πρώτη περίπτωση συνίσταται από την τάση για τη νομοθετική ρύθμιση της ευελιξίας των μισθών, περιορίζοντας το μη μισθιακό μισθό και κατοχυρώνοντας το δικαίωμα των ευέλικτων μορφών απασχόλησης. Αυτό θα έχει ως συνέπεια, κατά τους νεοκλασικούς τη μείωση του κόστους εργασίας, άρα την αύξηση των επενδύσεων και τη μείωση της ανεργίας.

Η παρέμβαση του κράτους στο επίπεδο της διάχυσης της πληροφορίας στοχεύει στη δημιουργία των προϋποθέσεων τέλει ανταγωνισμού. Η παρέμβαση του κράτους στον τομέα της εκπαίδευσης - κατάρτισης στοχεύει στη βελτίωση της ποιότητας του ανθρώπινου κεφαλαίου, η οποία θα αυξήσει την κινητικότητα της εργασίας και κατά συνέπεια θα περιοριστεί η ανεργία.

II. Κριτική στη νεοκλασική αντίληψη για την αγορά εργασίας, την ανεργία και τις πολιτικές απασχόλησης

II.1. Κριτική στην έννοια της δυαδικότητας στην αγορά εργασίας κατά τη νεοκλασική αντίληψη

Η σύγχρονη αντίληψη της νεοκλασικής θεωρίας είναι η ύπαρξη κατάτμησης της αγοράς εργασίας. Όπως ήδη έχω αναφέρει, η νεοκλασική αντίληψη προσπαθεί να ερμηνεύσει τη δυαδικότητα στην αγορά εργασίας, στη βάση εξωγενών παραγόντων και όχι στη βάση της ίδιας της δυναμικής του συστήματος. Όταν θεωρεί ότι η ύπαρξη των θεσμών δημιουργεί στοιχεία δυαδικότητας, παρ' όλο που σε ορισμένες περιπτώσεις μπορεί να ευσταθεί, εντούτοις υπάρχουν τρία σημεία τα οποία η νεοκλασική θεωρία τα αγνοεί. Το πρώτο αφορά την ύπαρξη των θεσμών. Οι θεσμοί αποτελούν συστατικό στοιχείο της ίδιας της ανάπτυξης του συστήματος. Η

νεοκλασική θεωρία, απλώς δέχεται την ύπαρξη των θεσμών (τους θεωρεί εξωγενείς παράγοντες), χωρίς να ενδιαφέρεται για τους λόγους ανάπτυξης τους και το ρόλο που διαδραματίζουν στην ανάπτυξη της κοινωνίας. Κατά συνέπεια, τα στοιχεία της δυαδικότητας αποτελούν παράγωγα της ίδιας της ανάπτυξης του συστήματος και όχι παράγωγα κάποιων εξωγενών παραγόντων.

Το δεύτερο σημείο αφορά το τι περιλαμβάνει η πρωτεύουσα και τι η δευτερεύουσα αγορά εργασίας. Η νεοκλασική θεωρία καταγράφει τη δυαδικότητα στη βάση των διαφορετικών χαρακτηριστικών που παρουσιάζουν ορισμένες θέσεις απασχόλησης, αιτιολογώντας την ύπαρξη αυτών των χαρακτηριστικών στη βάση των προσωπικών γνωρισμάτων (ποιότητα ανθρώπινου κεφαλαίου) και όχι στη βάση των συγκεκριμένων οικονομικών και κοινωνικών διαδικασιών. Επιπλέον, η νεοκλασική θεωρία διακρίνει την αγορά εργασίας σε πρωτεύουσα και δευτερεύουσα στη βάση των χαρακτηριστικών που παρουσιάζουν οι θέσεις εργασίας, χωρίς όμως να εξηγεί γιατί οι συγκεκριμένες θέσεις παρουσιάζουν τα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά.

Το τρίτο σημείο κριτικής αφορά τον τρόπο με τον οποίο η νεοκλασική θεωρία αντιλαμβάνεται τη σύνδεση ανάμεσα στην πρωτεύουσα και τη δευτερεύουσα αγορά εργασίας και το ρόλο τους στην οικονομική ανάπτυξη. Ειδικότερα, η νεοκλασική άποψη θεωρεί ως δεδομένες την πρωτεύουσα και τη δευτερεύουσα αγορά εργασίας και η μόνη σχέση, την οποία βλέπει ανάμεσα σε αυτές, αφορά το βαθμό κινητικότητας των ατόμων από τη μία αγορά στην άλλη. Η νεοκλασική όμως θεωρία δεν αναλύει τους λόγους για τους οποίους η δευτερεύουσα αγορά εργασίας επεκτείνεται σε ολόένα και περισσότερες οικονομικές δραστηριότητες, ούτε το πώς η άρθρωση ανάμεσα στην πρωτεύουσα και δευτερεύουσα αγορά εργασίας διευκολύνει την καπιταλιστική ανάπτυξη και ούτε το πώς η ύπαρξη του επίσημου και του ανεπίσημου τομέα της οικονομίας επηρεάζει και επηρεάζεται από τη δυαδικότητα στην αγορά εργασίας. Θα πρέπει να επισημανθεί ότι σήμερα παρατηρείται μία επέκταση του άτυπου τομέα της οικονομίας, σε βάρος του επίσημου τομέα της οικονομίας μέσα από τη νομοθετική νομιμοποίησή του (νομιμοποίηση των ευέλικτων μορφών απασχόλησης).

II.2. Σκέψεις σχετικά με τη νεοκλασική αντίληψη για την ανεργία

Η νεοκλασική θεωρία, παραδοσιακή και σύγχρονη, προσπαθεί να ερμηνεύσει την ανεργία ως ένα φαινόμενο το οποίο δε σχετί-

ζεται με την ίδια την καπιταλιστική ανάπτυξη, αλλά με παράγοντες εξωγενείς τους οποίους θεωρεί ως δεδομένους. Συγκεκριμένα, θεωρεί ότι η ανεργία οφείλεται είτε στην αδυναμία μείωσης του μισθού είτε στην ύπαρξη ατελειών στην αγορά εργασίας. Δηλαδή, κατά τη νεοκλασική θεωρία, η αδυναμία της αγοράς εργασίας να λειτουργήσει σε συνθήκες τέλει ανταγωνισμού επιφέρει ως συνέπεια την ανεργία.

Ο ρόλος του μισθού¹⁵ στον προσδιορισμό της απασχόλησης και του επιπέδου ανεργίας έχει έντονα αμφισβητηθεί τόσο από την παραδοσιακή κενσινανή θεωρία όσο και από τους σύγχρονους μετακενσινανούς οικονομολόγους. Σύμφωνα με τον Κέυνς, το επίπεδο απασχόλησης προσδιορίζεται από την αναμενόμενη ζήτηση για το προϊόν και από τις τεχνικές συνθήκες παραγωγής και όχι από το μισθό (Bremson, 1987). Ως εκ τούτου, η μείωση του ποσοστού ανεργίας θα προέλθει κυρίως από την ενίσχυση της ενεργούς ζήτησης και όχι από τη μείωση των μισθών.

Η σύνδεση του ύψους των μισθών με το ποσοστό ανεργίας δε μπορεί από μόνη της να ερμηνεύσει τη διατήρηση της ανεργίας σε υψηλά επίπεδα. Θα πρέπει να ληφθούν υπόψη και άλλοι παράγοντες όπως η σχέση του μισθού με την παραγωγικότητα, με το επίπεδο των τιμών κ.λπ. (Sachs, 1983 και Boyer, 1985).

Θεωρώντας όμως την ανεργία ως φαινόμενο το οποίο οφείλεται στην έλλειψη καλής λειτουργίας των δυνάμεων της αγοράς, δε μπορούμε να κατανοήσουμε όχι μόνο την συνεχιζόμενη αύξησή της¹⁶, αλλά και το ποιος είναι ο ρόλος της εργασίας σήμερα, περίοδο νέων τεχνολογικών, οικονομικών και κοινωνικών δεδομένων. Η νεοκλασική θεωρία δεν αναφέρεται στον τρόπο οργάνωσης της παραγωγικής διαδικασίας ούτε και στο πώς αυτός ο τρόπος επηρεάζει το μέγεθος της απασχόλησης και κατ' επέκταση της ανεργίας. Η εμφάνιση όμως νέων τρόπων παραγωγής που στηρίζονται στην έννοια της ευελιξίας επηρεάζουν το επίπεδο της απασχόλησης και ανεργίας. Ο όρος ευελιξία αναφέρεται σε δύο κύριες πλευρές της οργάνωσης της παραγωγής (Boyer, 1986). Πρώτον, στο βαθμό προσαρμογής της παραγωγικής διάρθρωσης, ο οποίος καθίσταται εφικτός εξαιτίας των νέων μορφών αυτοματοποίησης (Duterte, Santilli, 1992 και Coriat, 1990), και δεύτερον στο βαθμό εσωτερικής αλλά και εξωτερικής κινητικότητας (τηλεργασία) των εργαζομένων, από εργασία σε εργασία, τόσο σε όρους ειδίκευσης, όσο και σε όρους εργασιακού χώρου.

Ένα επιπλέον στοιχείο που η νεοκλασική θεωρία δε λαμβάνει υπόψη της είναι οι εργασιακές σχέσεις. Όταν λέμε εργασιακές

σχέσεις δεν εννοούμε μόνο τη νομική πλευρά της εργασιακής σχέσης, όπως η νεοκλασική θεωρία πράττει, αλλά ένα πλέγμα θεσμών που διέπουν τόσο την παραγωγική όσο και την αναπαραγωγική διαδικασία. Η ανάλυση σε όρους εργασιακών σχέσεων είναι ιδιαίτερα σημαντική καθόσον η μορφή των εργασιακών σχέσεων καθορίζει και καθορίζεται σε σημαντικό βαθμό από το συγκεκριμένο καθεστώς συσσώρευσης.

Οι νέες εργασιακές σχέσεις χαρακτηρίζονται σε μεγάλο βαθμό από την ευελιξία. Η έννοια της ευελιξίας στην αγορά εργασίας χρησιμοποιείται έντονα από τη νεοκλασική θεωρία (Bentolia and Saint-Paul, 1992, Emerson, 1988 και OCDE, 1992) και αφορά μία εντελώς διαφορετική πτυχή της αγοράς εργασίας. Συγκεκριμένα, οι θεωρητικοί της σχολής της "Ρύθμισης"¹⁷, χρησιμοποιούν την έννοια της μισθωτής σχέσης και καθεστώς της μισθωτής σχέσης για να αναλύσουν τη διαδικασία της κοινωνικοποίησης διαμέσου της εργασίας. Προσπαθούν να ερμηνεύσουν την αναπτυξιακή διαδικασία μέσα από τη σχέση καθεστώς συσσώρευσης και τρόπος ρύθμισης. Η μισθωτή σχέση ορίζεται ως το σύνολο των συνθηκών που διαπερνούν τη χρήση και την αναπαραγωγή της εργασιακής δύναμης: Οργάνωση της διαδικασίας της εργασίας, κινητικότητα της εργατικής δύναμης, σχηματισμός και τρόπος χρησιμοποίησης του εισοδήματος των μισθωτών (Boyer, 1981). Σε κάθε καθεστώς συσσώρευσης αντιστοιχεί και ένας συγκεκριμένος τύπος μισθωτής σχέσης. Στο καθεστώς του μεταφορντισμού αντιστοιχεί και ένας νέος τύπος μισθωτής σχέσης: Η ευέλικτη μισθωτή σχέση (Boyer, 1985, 1989, 1990, Leborgne and Lipietz, 1987, 1989, 1990 και Coriat, 1990).

Κατά συνέπεια, αυτό που χαρακτηρίζει τη σημερινή εποχή είναι η αλλαγή του τρόπου οργάνωσης του καθεστώτος συσσώρευσης και κατά συνέπεια των εργασιακών σχέσεων. Η αναντιστοιχία που επικρατεί ανάμεσα στην υιοθέτηση των νέων τρόπων οργάνωσης της παραγωγικής διαδικασίας και στην επικρατούσα μορφή των εργασιακών σχέσεων εμποδίζει την προσπάθεια επίλυσης του προβλήματος της ανεργίας. Θα πρέπει να επισημανθεί ότι οι εργασιακές σχέσεις είχαν οριστεί σε σχέση με τις οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες που επικρατούσαν την περίοδο ανάπτυξης του κράτους-πρόνοιας και ειδικότερα τη δεκαετία του '50 και τη δεκαετία του '60. Αυτό που απαιτείται σήμερα είναι όχι η καθιέρωση των ευέλικτων μορφών απασχόλησης, καθόσον και αυτές έχουν οριοθετηθεί σε σχέση με τις οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες της περιόδου του κράτους-πρόνοιας, αλλά ο επανακα-

θορισμός των εργασιακών σχέσεων στη βάση των νέων οικονομικών, κοινωνικών και τεχνολογικών δεδομένων.

II.3. Κριτική ανάλυση των νεοκλασικών πολιτικών απασχόλησης

Η πολιτική απασχόλησης εξ ορισμού ταυτίζεται με την παρέμβαση του κράτους στον εν λόγω τομέα. Εφόσον λοιπόν η νεοκλασική θεωρία υποστηρίζει συγκεκριμένες πολιτικές απασχόλησης, το ερώτημα που τίθεται είναι κατά πόσο αυτή η πρακτική είναι σύμφωνη με το ιδεολογικό υπόβαθρο των νεοκλασικών για την επέμβαση του κράτους στην οικονομία και στην κοινωνία.

Κατά τη νεοκλασική θεωρία η ανεργία οφείλεται στο ότι η υπάρχουσα προσφορά εργασίας δεν αντιστοιχεί στην υπάρχουσα ζήτηση εργασίας (η προσφορά εργασίας είναι μεγαλύτερη από τη ζήτηση εργασίας). Εάν επικρατούσε τέλειος ανταγωνισμός στην αγορά εργασίας θα έπρεπε η τιμή της εργασίας να μειωθεί και να επανακτηθεί η ισορροπία. Όμως η μορφή του ατελούς ανταγωνισμού στην αγορά εργασίας εμποδίζει την επίτευξη ισορροπίας και νομιμοποιεί την κρατική παρέμβαση (πολιτικές απασχόλησης), η οποία στοχεύει όχι στην απευθείας μείωση της ανεργίας αλλά στη δημιουργία των προϋποθέσεων για την επίτευξη του τέλειου ανταγωνισμού και μέσα από τις λειτουργίες της αγοράς στην επίλυση του προβλήματος της ανεργίας. Κατά συνέπεια, οι πολιτικές απασχόλησης είναι σύμφωνες με το ιδεολογικό υπόβαθρο της νεοκλασικής θεωρίας για την αναγκαιότητα της κρατικής παρέμβασης.

Οι νεοκλασικές πολιτικές απασχόλησης διακρίνονται σε τρεις κατηγορίες: α. Αυτές οι οποίες προσπαθούν μέσα από τη λήψη νομοθετικών μέτρων να επιτύχουν την ευελιξία των μισθών και της ποσότητας της προσφερόμενης απασχόλησης, β. αυτές οι οποίες στοχεύουν στην επίτευξη των συνθηκών για την καλύτερη και γρηγορότερη διάχυση της πληροφορίας και γ. αυτές που επιδιώκουν μέσα από την επιμόρφωση - επανακατάρτιση τη δημιουργία των προϋποθέσεων για να μπορούν να ανταποκριθούν οι εργαζόμενοι στα ζητούμενα προσόντα των θέσεων εργασίας. Αυτό που θα ήθελα να επισημάνω είναι ότι αν και οι τρεις πολιτικές απασχόλησης αναφέρονται σε διαφορετικό επίπεδο, εντούτοις η μεθοδολογική τους υπόθεση είναι κοινή. Η υπόθεση αυτή φανερώνει ότι υπάρχουν κενές θέσεις εργασίας οι οποίες δεν πληρώνονται από κανένα, άρα θα πρέπει να δημιουργήσουμε τις προϋ-

ποθέσεις για να μπορέσουν οι άνεργοι να τις “πληρώσουν”. Το κύριο όμως ερώτημα είναι εάν και κατά πόσο υπάρχουν κενές θέσεις εργασίας ή ότι το πρόβλημα είναι πως δεν υπάρχουν κατά κανόνα κενές θέσεις εργασίας. Εάν η απάντηση είναι ότι δεν υπάρχουν κενές θέσεις, τότε το επόμενο ερώτημα που τίθεται είναι εάν και πώς μπορούμε να δημιουργήσουμε νέες θέσεις εργασίας. Η δημιουργία νέων θέσεων εργασίας, κατά τη νεοκλασική θεωρία, μπορεί να γίνει μόνο στο επίπεδο της επιχείρησης και από τον ίδιο τον επιχειρηματία. Ο επιχειρηματίας θα προσλάβει άτομα στην επιχείρησή του εάν το παραγόμενο οριακό προϊόν αυτών των ατόμων είναι μεγαλύτερο από το οριακό κόστος δηλαδή το μισθό. Αυτό δε σημαίνει τίποτε άλλο από τη δυνατότητα του επιχειρηματία να μειώσει το κόστος εργασίας, ώστε να προσλάβει περισσότερους εργαζόμενους.

Δε θα ήθελα να αναφερθώ στα πλαίσια αυτού του άρθρου εάν το κόστος εργασίας είναι ο μόνος προσδιοριστικός παράγοντας επένδυσης ή όχι, αλλά να επικεντρωθώ σε δύο κυρίως σημεία. Πρώτον, η επένδυση από μόνη της δε δημιουργεί τις πολύπλοκες νέες θέσεις εργασίας παρά μόνο εάν γίνεται στους τομείς εκείνους που μπορούν να δημιουργήσουν νέες θέσεις εργασίας. Είναι γνωστό ότι σήμερα ένα μεγάλο ποσοστό του υπερπροϊόντος δεν επανεπενδύεται στον παραγωγικό τομέα αλλά κυρίως στο μη παραγωγικό τομέα της οικονομίας και ειδικότερα στο χρηματοπιστηριακό τομέα, όπου οι δυνατότητες δημιουργίας επαρκούς αριθμού νέων θέσεων εργασίας είναι μάλλον περιορισμένες. Δεύτερον, δεν αναλύεται ένα κρίσιμο ερώτημα, το οποίο αφορά την ποσότητα εργασίας που χρειαζόμαστε σήμερα για να παράγουμε, κάτω από τις νέες τεχνολογικές συνθήκες, ένα συγκεκριμένο προϊόν. Εάν σήμερα απαιτείται, λόγω της χρήσης των νέων τεχνολογιών, ολοένα και λιγότερη εργασία, τότε η πιθανότητα δημιουργίας νέων θέσεων εργασίας με στόχο τη μείωση της ανεργίας και την επίτευξη πλήρους απασχόλησης είναι μάλλον απειροελάχιστη.

Αντί επιλόγου

Η νεοκλασική θεωρία είναι σήμερα η κυρίαρχη οικονομική αντίληψη όχι μόνο σε επίπεδο πανεπιστημίων και διεθνών οργανισμών, αλλά και σε επίπεδο πολιτικών αντιλήψεων. Ένα από τα

χαρακτηριστικά της νεοκλασικής θεωρίας είναι η υποστήριξη αξιωμάτων, στη βάση των οποίων “δομείται” η ανάλυσή της, ως αυταπόδεικτων θεωρημάτων. Κατά συνέπεια, σύμφωνα με τη νεοκλασική αντίληψη, όλοι θα πρέπει να ξεκινήσουμε την ανάλυσή μας από αυτά. Σε αυτό το σημείο πρέπει να εντοπισθεί η αμφισβήτηση της νεοκλασικής θεωρίας. Εάν αποδεχτούμε άκριτα τα αξιώματα της νεοκλασικής θεωρίας τότε δε θα μπορέσουμε να κατανοήσουμε ούτε τις θέσεις τις οποίες αυτή η θεωρία διατυπώνει αλλά ούτε και τις λύσεις που προτείνει.

Σε ότι αφορά το θέμα μας, δηλαδή την αγορά εργασίας, την ανεργία και τις πολιτικές απασχόλησης, η άγνοια των αξιωμάτων, τα οποία η νεοκλασική θεωρία διατυπώνει, θα μας οδηγήσει σε σύγχυση σε ότι αφορά τη φύση της ανεργίας, τα αίτιά της και το ρόλο των πολιτικών απασχόλησης. Αυτός ήταν ο στόχος αυτού του άρθρου. Να επισημάνει τα αξιώματα πάνω στα οποία η νεοκλασική θεωρία στηρίζεται, για να αναλύσει την ανεργία και να προτείνει μέτρα για την επίλυση του προβλήματος.

Το πρόβλημα της ανεργίας, πέρα από οικονομικές λύσεις προϋποθέτει συγκεκριμένη φιλοσοφική αντίληψη περί του τρόπου οργάνωσης της οικονομίας και γενικότερα της κοινωνίας. Αυτό το τελευταίο είναι που η νεοκλασική θεωρία προσπαθεί εντελώς να υποβαθμίσει προς όφελος μίας στενής οικονομίστικης αντίληψης.

Σημειώσεις

1. Οι παραγωγικοί συντελεστές, σύμφωνα με τη νεοκλασική θεωρία, είναι η εργασία, το κεφάλαιο, η γη-πρώτες ύλες και η επιχειρηματικότητα.

2. Σχετικά με τον καθορισμό της ζήτησης εργασίας, δες Πετρινωίτη, Ξ., (1989) “Αγορές εργασίας”, Εκδ. Παπαζήσης, και Λιανός Θ. (1975) “Εργατικός μισθός και απασχόληση. Θεωρητική οικονομική ανάλυση”, Εκδ. Παπαζήση και Fleisher B.M., Kniesner T.J., (1984) *Labor Economics: Theory, Evidence and Policy*, Prentice-Hall, INC.

3. Η ισότητα ανάμεσα στο λόγο του οριακού προϊόντος της εργασίας προς την τιμή της εργασίας και στο λόγο του οριακού προϊόντος του κεφαλαίου προς την τιμή του κεφαλαίου, δείχνει ότι ξοδεύοντας μία χρηματική μονάδα, το προϊόν που μπορεί να παραχθεί είτε από την εργασία είτε από το κεφάλαιο είναι το ίδιο. Κατά συνέπεια, εάν η τιμή της εργασίας αυξηθεί, σημαίνει ότι ξοδεύοντας μία χρηματική μονάδα το παραγόμενο από την εργασία προϊόν είναι μικρότερο από αυτό που παράγεται από το κεφάλαιο, άρα τον επιχειρηματία τον συμφέρει να χρησιμοποιήσει περισσότερο κεφάλαιο και λιγότερη εργασία.

4. Σχετικά με τη νεοκλασική θεωρία για την προσφορά εργασίας, δες

Πετρινώτη Ξ., (1989β) "Η συμμετοχή των γυναικών στο εργατικό δυναμικό και η περίπτωση της Ελλάδας", *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, No 74, και Χλέτσος Μ., (1988) "Γυναίκες και η αγορά εργασίας", *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, No 68.

5. Η νεοκλασική θεωρία υποστηρίζει ότι όταν ο μισθός αυξηθεί πέρα ενός ορισμένου ύψους, το άτομο θέλει να εργαστεί λιγότερο επειδή τα χρήματα τα οποία κερδίζει λόγω του αυξημένου μισθού είναι περισσότερα από αυτά που θα κέρδιζε εργαζόμενος περισσότερες ώρες.

6. Με τον όρο ευστάθεια η νεοκλασική θεωρία εννοεί το πόσο εύκολα και γρήγορα, σε περίπτωση απομάκρυνσης από το σημείο ισορροπίας, η αγορά μπορεί να επανέλθει σε κατάσταση ισορροπίας

7. Σχετικά με τη νεοκλασική αντίληψη για την ανεργία δες, Perrot (1992), Marchel B., Taieb J., (1991) και Stankiewicz F., (1984).

8. Όπως έχει ήδη αναφερθεί προηγουμένως, ο επιχειρηματίας προσλαμβάνει ένα επιπλέον άτομο, όταν ο μισθός του (δηλαδή το οριακό κόστος εργασίας) είναι μικρότερος από το οριακό προϊόν της εργασίας. Στην αντίθετη περίπτωση μειώνει την απασχόληση μέχρι του σημείου όπου το οριακό προϊόν της εργασίας να εξισωθεί με το οριακό κόστος της εργασίας.

9. Σχετικά με τη θεωρία των άτυπων συμβάσεων, δες Perrot A., (1990, 1992).

10. Σχετικά με αυτή τη θεωρία δες Perrot A., Zylberberg A., (1989), Perrot A., (1984), Plassard J-M., and Tahar G., (1990).

11. Σχετικά με τη θεωρία των διαπραγματεύσεων, δες Cahuc P., 1990, Cahuc P., 1991, Calmfors L., Driffill J., 1988.

12. Ο όρος δυαδικότητα στην αγορά εργασίας χρησιμοποιείται και από τους θεσμιστές και από τους ριζοσπάστες οικονομολόγους με διαφορετική όμως σημασία. Σε σχέση με αυτό δες Πετρινώτη Ξ., (1989).

13. Ο πρώτος τομέας της οικονομίας περιλαμβάνει θέσεις εργασίας οι οποίες χαρακτηρίζονται από υψηλές αποδοχές, σταθερότητα, δυνατότητα εξέλιξης και από διάφορα κοινωνικά και ασφαλιστικά προνόμια. Αντιθέτως στο δεύτερο τομέα περιλαμβάνονται θέσεις εργασίας οι οποίες χαρακτηρίζονται από την έλλειψη όλων των προαναφερόμενων χαρακτηριστικών.

14. Σχετικά με την επέμβαση του κράτους στην οικονομία κατά την νεοκλασική θεωρία, δες Χλέτσος Μ., (1994).

15. Σχετικά με τον προσδιορισμό του μισθού σύμφωνα με την κενσιανή και μετακενσιανή προσέγγιση βλέπε Arestis, (1986), Arestis and Biefang-Frisancho Mariscal, (1991) και Arestis and Skott, (1995).

16. Η νεοκλασική θεωρία προσπαθεί να ερμηνεύσει τη συνεχιζόμενη αύξηση του ποσοστού ανεργίας μέσα από την ακαμψία των χρηματικών μισθών και μέσα από τη θεωρία των "insiders-outsiders".

17. Πρόκειται για τη γαλλική σχολή (Ecole de Regulation) κυριότεροι εκπρόσωποι της οποίας είναι οι Lipietz, Boyer κ.ά.

Ελληνική Βιβλιογραφία

- Λιανός Θ., (1975) *Εργατικός μισθός και απασχόληση: Θεωρητική ανάλυση*, εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα.
- Πετρινώτη Ξ., (1989α) *Αγορές εργασίας*, εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα.
- Πετρινώτη Ξ., (1989β) "Η συμμετοχή των γυναικών στο εργατικό δυναμικό και η περίπτωση της Ελλάδας", *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, No 74.
- Ρομπόλης Σ., (1994) "Η αναπτυξιακή στρατηγική του Λευκού Βιβλίου και οι προοπτικές της Ελληνικής οικονομίας" στο *Το Λευκό Βιβλίο και το εργατικό κίνημα*, εκδ. Ιαμός, Αθήνα.
- Χλέτσος Μ., (1988) "Γυναίκες και η αγορά εργασίας", *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, No 68.
- Χλέτσος Μ., (1994) "Το κράτος ως συστατικό στοιχείο της περιοδολόγησης του ελληνικού καπιταλιστικού συστήματος", *Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών*, Τόμος Δ, τεύχος 14, Ιούνιος 1994".

Ξένη Βιβλιογραφία

- Arestis, P., (1986) "Wages and Prices in the UK: the post keynesian view", *Journal of Post keynesian Economics*, Spring.
- Arestis, P., and Biefang-Frisancho Mariscal J., (1991) "Hysteresis and unemployment in wage determination", *British Review of Economic Issues*, June.
- Arestis, P. and P. Skott., (1995) "Conflict, wage relativities and hysteresis in the UK wage determination", *Journal of Post keynesian Economics*.
- Azariadis C., (1975) "Implicit contracts and unemployment equilibria", *Journal of Economic Theory*, σ. 1183-1202.
- Baily M.N., (1974) "Wages and unemployment under uncertain demand", *Review of Economic Studies*, τ. 41., σ. 37-50.
- Becker G.S., (1965) "A theory of the allocation of time", *Economic Journal* (75) 299.
- Boyer R., (1985) "Flexibilités des marchés du travail ... et/ou recherche d'un nouveau rapport salarial?", *Couverture Orange*, No 8522.
- Bremond J., (1987) *Keynes et les keynesiens aujourd' hui*, ed. Hatier.
- Cahuc P., (1990) "La theorie des negociations salariales: une revue de la litterature", *Economie et Prevision*, No 92-93, σ. 21-30.
- Cahuc P., (1991) "Les negociations salariales", *Economica*, Paris.
- Calmfors L. Driffill J., (1988) "Bargaining structure, Corporatism and macroeconomic performance", *Economic Policy*, No 6, σ. 16-61.
- Cotis J-P. Mihoubi F., (1990) "L' hysteresis du taux de chômage en Europe", *Economie et Prevision*, No 92-93, σ. 127-143.

- Fleisher B.M. and Kriesner T.J., (1984) *Labor Economics: Theory, Evidence and Policy*, Prentice-Hall Inc.
- Gordon D.F., (1974) "A neoclassical theory of keynesian unemployment", *Economic Inquiry*, τ. xii, σ. 431-459.
- Lindbeck A., Snower J., (1989) *The insider-outsider theory of employment and unemployment*, MIT Press, Cambridge.
- Marchel B., Taieb J., (1991) *Le chômage aujourd' hui*, ed. Nathan, Paris.
- Perrot A., (1984) "Theorie du salaire d' efficience: une analyse en termes de jeux-repetes", *Document de travail*, MAD, Universite de Paris I.
- Perrot A., (1989) "Salaire d'efficience et dualisme du marche du travail", *Revue Economique*, τ. 40, No 1.
- Perrot A., (1990) "La theorie des contrats implicites: bilan et perspectives", *Economie et Prevision*, No 92-93, σ. 15-20.
- Perrot A., (1992) *Les nouvelles theories du marche du travail*, ed. La Decouverte, Paris.
- Plassard J.-M., Tahar G., (1990) "Theorie du salaire d' efficience et disparites non compensatrices: evaluation a partir de l' enquete Fqp", *Economie et Prevision*, No 92-93, σ. 67-76.
- Sachs J.D., (1983) "Real wages and unemployment in the OECD countries", *Brookings paper on Economic Activity*, No, 1.
- Stankiewicz F., (1984) *L' economie du chômage et d'emploi*, ed. Cujas.
- Yellen J.L., (1984) "Efficiency wage modes unemployment", *American Economic Review, Papers and Proceedings*, May, τ. 74, no 2, σ. 200-205.

